

**Sejarah dan Perkembangan Pentadbiran Islam Pada Era Pemerintahan Brooke di Sarawak
(The History and Development of Islamic Administration in the Era of Brooke's Governance in Sarawak)**

Saimi Bujang,* Abdul Razak Abdul Kadir,** Noranizah Yusuf,***
Fatimah Hamrie**** & Wan Ariffin Wan Yon*****

Abstrak

Artikel ini bertujuan untuk menjelaskan secara sepintas lalu tentang pentadbiran dan pelaksanaan perundangan Islam sepanjang tempoh pemerintahan Brooke di Sarawak. Kajian ini menggunakan pendekatan historiografi iaitu penulisan sejarah, prinsip atau kaedah penulisan sejarah dan karya atau hasil penulisan yang berkaitan dengan perundangan Islam Sarawak sepanjang tempoh pemerintahan Brooke. Pendekatan kajian historiografi yang digunakan dalam kajian ini melalui empat langkah, iaitu; heuristik; kritikan sumber; interpretasi; dan historiografi. Masalah yang dijawab dalam kertas ini adalah berkaitan dengan pentadbiran dan kewujudan perundangan Islam sepanjang tempoh pemerintahan Brooke. Manuskrip, catatan Brooke dan catatan pegawai British dari Barat berkaitan dengan perundangan Islam di Sarawak sepanjang pemerintahan Brooke dikumpul, dikritik dan diinterpretasikan bagi menghasilkan pensejarahan baru tentang perkembangan perundangan Islam di negeri Sarawak. Kesemua maklumat yang diperolehi daripada bahan-bahan sejarah dilakukan semak silang (*cross check*) atau jejak audit (*audit trail*) bagi menguji kesahan maklumat tersebut. Pendekatan analisis induktif dan deduktif digunakan dalam analisis kandungan bahan-bahan sejarah bagi memberi makna kepada fakta-fakta sejarah yang dijumpai. Kajian ini berjaya menjelaskan tentang pentadbiran dan pelaksanaan perundangan Islam dari mula era pemerintahan James Brooke sehingga Rajah Brooke terakhir di Sarawak. Bahan-bahan sejarah tersebut juga berjaya membuktikan bahawa kewujudan dan pelaksanaan perundangan Islam tersebut adalah hasil daripada warisan kerajaan-kerajaan yang terdapat di Sarawak sebelum perlantikan James Brooke oleh Pengiran Muda Hashim sebagai Gabenor Sarawak pada September 1841.

Kata kunci: Perundangan, Islam, Pemerintahan, Brooke, Sarawak

Abstract

This article aims to explain at a glance the administration and implementation of Islamic law during the period of Brooke's reign in Sarawak. This study uses a historiographical approach that is historical writing, principles or methods of historical writing and works or results of writing related to Islamic law in Sarawak during the reign of Brooke. The historiographic research approach used in this study went through four steps, namely; heuristic; source criticism; interpretation; and historiography. The problems answered in this paper are related to the administration and existence of Islamic jurisprudence throughout the period of Brooke's reign. Manuscripts, notes of Brooke and notes of British officials from the West relating to Islamic jurisprudence in Sarawak during Brooke's reign were collected, critiqued and interpreted to produce a new historiography of the development of Islamic jurisprudence in the state of Sarawak. All information obtained from historical materials is cross-checked or audit trail to test the validity of the information. Inductive and deductive analysis approaches are used in the content analysis of historical materials to give meaning to the historical facts found. This study successfully explains the administration and implementation of Islamic law from the beginning of the reign of James Brooke until the last Rajah Brooke in Sarawak. The historical materials also managed to prove that the administration and implementation of Islamic law is the result

* Saimi Bujang (corresponding author) (PhD), Associate Professor, Academy of Contemporary Islamic Studies (ACIS), Universiti Teknologi MARA (Sarawak Branch), Sarawak, Malaysia. Email: saimi496@uitm.edu.my.

** Abdul Razak Abdul Kadir (PhD), Associate Professor, Academy of Contemporary Islamic Studies (ACIS), Universiti Teknologi MARA (Sarawak Branch), Sarawak, Malaysia. Email: abdurak1@uitm.edu.my.

*** Noranizah Yusuf, Lecturer, Academy of Contemporary Islamic Studies (ACIS), Universiti Teknologi MARA (Sarawak Branch), Sarawak, Malaysia. Email: noranizah977@uitm.edu.my.

**** Fatimah Hamrie, Lecturer, Academy of Contemporary Islamic Studies (ACIS), Universiti Teknologi MARA (Sarawak Branch), Sarawak, Malaysia. Email: fatimahhamrie@uitm.edu.my.

***** Wan Ariffin bin Wan Yon, Senior Lecturer, Academy of Contemporary Islamic Studies (ACIS), Universiti Teknologi MARA (Sarawak Branch), Sarawak, Malaysia. Email: wanariffin@uitm.edu.my.

Keywords: *Legislation, Islam, Governance, Brooke, Sarawak*

Pengenalan

Kelahiran Islam yang datang bersama dengan Nabi Muhammad SAW di Semenanjung Tanah Arab membawa sinar baru kepada sejarah perkembangan tamadun manusia. Islam telah mengeluarkan manusia dari kegelapan kepada kehidupan yang bermakna dalam kehidupan bermasyarakat.¹ Kesan perubahan yang dibawa oleh Islam turut dirasai oleh wilayah Asia Tenggara khususnya di Alam Melayu. Pengaruh dan kesan daripada perkembangan ajaran Islam tersebut adalah hasil daripada hubungan perdagangan dan aktiviti dakwah yang berlaku.² Kedatangan Islam ke Alam Melayu yang dibawa oleh pedagang dan pengembara secara aman dan hormoni merupakan sesuatu yang istimewa kerana tanpa melalui kekerasan, paksaan mahupun peperangan. Dengan ini, Islam berjaya membentuk kepercayaan, pemikiran, sosial, politik dan pendidikan penduduk di wilayah Asia Tenggara bertepatan dengan prinsip Islam sebagai *'the way of life'* merangkumi keseluruhan aspek kehidupan manusia.³

Perundangan Islam (*Islamic Law*) bukan sekadar peraturan atau norma-norma hukum yang telah dijadikan undang-undang sebagaimana yang terdapat dalam enakmen-enakmen atau akta-akta yang dilaksanakan di mahkamah.⁴ Perundangan Islam yang dikenali sebagai Syariah merangkumi sumber utama seperti al-Quran dan as-Sunnah yang menjadi sandaran dan rujukan oleh *fuqaha* dalam membentuk hukum Islam. Selain itu, lahir daripada kedua-dua sumber utama tersebut adalah *Qiyas*, *Ijma'*, *al-Maṣlahah* dan sebagainya. Ia merupakan satu sistem peraturan hidup yang berpaksikan kepada undang-undang yang ditetapkan oleh Allah SWT dan undang-undang yang ditetapkan oleh manusia (*mujtahid*).⁵

Konsep perundangan Islam mempunyai prinsip serta asas yang jelas, iaitu untuk menjamin dan memelihara hak-hak setiap individu atau masyarakat serta membimbing dan menjauhi masyarakat daripada perbuatan yang keji dan mungkar.⁶ Perundangan Islam merupakan perundangan yang diperakui oleh Allah SWT sebagai perundangan yang istimewa dan terbaik untuk membimbing dan melindungi manusia. Pengiktirafan daripada Allah SWT terhadap perundangan Islam kerana ia merupakan satu-satunya perundangan yang mampu membawa manusia mencapai kejayaan di dunia dan akhirat (*al-Falah*).⁷

Perundangan Islam bersifat anjal dan fleksibel berdasarkan kepada perubahan dan perkembangan yang berlaku dalam sesebuah masyarakat. Keanjalan tersebut diiktiraf dan boleh diterima pakai selagi ia tidak bertentangan prinsip asas yang terkandung dalam dalam al-Quran dan as-Sunnah serta membawa kebaikan atau manfaat kepada ummah. Keanjalan perundangan Islam ini bersandarkan kepada kaedah fiqh yang menegaskan bahawa perubahan sesuatu hukum itu boleh terjadi dengan berlakunya perubahan masa, tempat dan keadaan. Hal ini dapat dilihat dengan berlakunya perubahan dalam mazhab Fiqh Syafi'i, sehingga terbentuknya *qawl qadim* dan *qawl jadid*. Perubahan yang berlaku ini bertujuan untuk mengatur dan mengurus perkara berkaitan dengan individu (*mukallaf*) dan masyarakat dalam konteks *ad-Din*.⁸

Perundangan Islam berjaya membimbing dan mengajak masyarakat di alam Melayu mentauhidkan Allah SWT daripada fahaman animisme. Bahkan masyarakat di alam Melayu juga menerima baik dan

¹ M. S. Ramadhan al-Bhuti (1996), *Fiqh al-Sirah al-Nabawiyah*, Kaherah: Dar al-Fikr; A. Shalaby (1996), *Masyarakat Islam*, Muchtar Jahja (terj.), Singapura: Pustaka Nasional Pte. Ltd; M. Al-Khudhori Bik (1996), *Kitab Sirah: Rasulullah S.A.W.*, Hj. Mohd. Asri Hj. Hashim (terj.), Kuala Lumpur: Pustaka Salam; M. Ghazali (1995), *Fiqh Sirah*, Damsyik: Dar al-Qalam; Mahayudin Hj. Yahaya dan Ahmad Jelani Halimi (1993), *Sejarah Islam*, Kuala Lumpur: Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd., h. 6-7.

² Abd Jalil Borham (2014), "Islam di Nusantara," Kolokium Islam Pahang 'Meraikan Ilmu', Panggung Tun Razak, Muzium Sultan Abu Bakar, Pekan, Pahang, 18 Mac 2014, h. 2-3; G. R. Tibbetts (1957), "Early Muslim Traders in South-East Asia," *JMBRAS*, Jil. XXX, Bil. 1, h. 7.

³ Badlihisam Mohd Nasir (2012), "Islam dan Dakwah dalam Zaman Kebangkitan Awal Islam dan Era Penjajahan Barat di Tanah Melayu," *Islamiyyat*, Jil. 34, h. 7-8.

⁴ Mahmood Zuhdi (1997), *Pengantar Undang-undang Islam di Malaysia*, Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya, h. 2.

⁵ Abdul Karim Zaydan (1993), *al-Wajiz fi Usul al-Fiqh*, Qaherah: Dār al-Tawzi' wa Nasyar al-Islāmiyyah, h. 23.

⁶ Mohd Mustaffa Jusoh @ Yusoff et al. (2017), "Kelangsungan Syariah Islam Menerusi Perundangan Malaysia," *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, Jil. 13, Bil. 4, h. 95-118.

⁷ Nurul Ihsan (2009), *Keistimewaan Syariah Islam*, Jil. 10, Bil. 2, Jakarta: Perguruan Tinggi Agama Islam Swasta.

⁸ Abdul Monir Yaacob (2009), "Perlaksanaan Perundangan Islam di Malaysia: Satu Penilaian," *Jurnal Fiqh*, Jil. 6, h. 1-20.

memakai perundangan Islam dalam kehidupan seharian mereka. Pendidikan turut berkembang pesat dan melibatkan keseluruhan masyarakat di alam Melayu tanpa mengira kedudukan dan pangkat. Kesan daripada perubahan yang dibawa oleh Islam tersebut menjadikan masyarakat di alam Melayu berjaya membina sebuah tamadun dengan pelbagai kegemilangan dan pelbagai hasil penulisan termasuklah dalam bidang perundangan. Hal ini dibuktikan dengan kewujudan hampir 10,000 naskhah manuskrip tulisan tangan dengan tulisan jawi yang ditemui bertebaran di serata dunia ketika ini. Naskhah-naskhah ini menjadi bukti kewujudan sebuah tamadun Melayu yang hebat kerana berjaya mendokumentasikan idea dan hasil pemikiran dengan baik.⁹

Analisis sejarah menunjukkan asas dan bukti yang kukuh bahawa perundangan Islam di Malaysia telahpun dilaksanakan serta diamalkan semenjak zaman Kesultanan Melayu Melaka dan diperluaskan ke negeri-negeri yang lain.¹⁰ Selain itu, kewujudan dan pengamalan perundangan Islam di Malaysia lebih awal daripada Kesultanan Melayu Melaka dengan kewujudan Batu Bersurat di Terengganu dan lain-lain manuskrip serta petunjuk terhadap perkara tersebut. Perundangan Islam yang diamalkan itu bukan sahaja meliputi hal-hal berkaitan dengan urusan peribadi semata-mata, bahkan meliputi segenap aspek kehidupan manusia seperti pembangunan masyarakat dan negara.¹¹ Namun, penguasaan penjajah terhadap Tanah Melayu mengakibatkan undang-undang Islam dipinggirkan dan digantikan dengan perundangan Barat.¹²

Dalam membicarakan dan memahami isu berkenaan dengan perundangan Islam di Malaysia, pelaksanaannya tidak boleh disamakan dengan zaman sebelumnya atau terhadap negara-negara Islam yang lain. Setiap negara mempunyai perbezaan keadaan dan pendekatan yang tersendiri. Syariah Islam pernah menguasai dunia Islam dan masyarakatnya terdiri daripada berbagai-bagai bangsa, warna kulit, budaya dan bahasa. Walaupun sentiasa berhadapan dengan berbagai masalah, kes-kes baru dan adat resam serta keadaan tempatan, syariah Islam bersama dengan beberapa sumber, nas-nas dan kaedahnya sentiasa menjadi amalan dan panduan dalam kehidupan Muslim. Bahkan syariah Islam telah menjadi undang-undang yang disanjung, didaulat dan diamalkan dalam negara Islam lebih kurang tiga belas kurun sehingga penjajah Barat menggantikan syariah Islam dengan undang-undang ciptaan manusia.¹³

Kedatangan dan pertakapan Islam di Tanah Melayu telah bermula semenjak pemerintahan kerajaan Melayu Kedah pada abad ke-13M. Raja dan rakyat Kerajaan Melayu Kedah telah menjadikan Islam sebagai agama anutan bagi mereka. Namun, impak Islamisasi yang sangat besar dalam kalangan masyarakat Melayu berlaku pada abad ke-15M, iaitu pada zaman kegemilangan Kesultanan Melayu Melaka.¹⁴

Kegemilangan perkembangan Islam di zaman Kesultanan Melayu Melaka dibuktikan dengan kewujudan undang-undang Melaka atau Hukum Kanun Melaka. Undang-undang tersebut telah diperkenalkan dan diterima pakai oleh rakyat di bawah Kesultanan Melayu Melaka dan dikenali sebagai undang-undang Islam. Walaupun undang-undang Islam yang terdapat di dalam undang-undang Melaka kebanyakannya bercampur dengan undang-undang adat, namun ia menjadi bukti yang kukuh bahawa perundangan Islam pada ketika itu berada di tahap yang tertinggi.¹⁵

Berdasarkan perkembangan sejarah, undang-undang yang terpakai di Tanah Melayu iaitu undang-undang asas atau undang-undang negeri (*law of the land*) sebelum kedatangan penjajah adalah undang-undang Islam.¹⁶ Fakta sejarah menunjukkan bahawa Tanah Melayu sebelum dijajah oleh Barat telah mengamalkan dan melaksanakan perundangan Islam. Teks-teks hukum kanun tersebut mengandungi

⁹ Ahmad Jelani Halimi (t.t.), "Undang-Undang Laut Melayu: Undang-undang Perahu dan Undang-Undang Belayar," <http://www.jimm.gov.my/files/UNDANG.pdf>, h. 2-3.

¹⁰ Mohamad Hafifi Hassim et al. (2019), "Sejarah Pelaksanaan Undang-Undang Islam Di Malaysia: Sorotan Terhadap Sistem Kehakiman Islam Di Negeri Melaka," *Journal of Muwafaqat*, Jil. 2, Bil. 2, h. 59-72.

¹¹ Badlihisam (2012), "Islam dan Dakwah," h. 7-8.

¹² Abdul Monir (2009), "Perlaksanaan Perundangan Islam di Malaysia," h. 1-20.

¹³ Md. Salleh Md@Ahmad (2001), *Pengajian Syariah: Hubungan dengan Adat Resam serta keadaan Tempatan dalam Dinamisme Pengajian Syariah*, Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya, h. 59.

¹⁴ Syed Muhammad Naquib Al-Attas (1989), *General Theory of Islamization of the Malay-Indonesian Archipelago*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

¹⁵ Abd Jalil Borham (2002), *Pengantar Perundangan Islam*, Johor: Penerbit UTM.

¹⁶ Rusnadewi Abdul Rashid (2013), "Memartabatkan Undang-Undang Islam Dan Mahkamah Syariah Dalam Undang-Undang Tanah Di Malaysia," *Jurnal Hadhari*, Jil. 5, Bil. 2, h. 28.

perundangan Islam dan peraturan adat. Namun, hanya terdapat beberapa aspek tertentu sahaja yang diterima dan diamalkan dalam perundangan Malaysia sekarang ini.¹⁷

Pengamalan sistem perundangan Islam dalam sistem pentadbiran tamadun Melayu dahulunya dikukuhkan lagi dengan kewujudan hukum kanun Islam bagi setiap negeri-negeri di Tanah Melayu. Melaka mempunyai Hukum Kanun Melaka dan Undang-Undang Laut Melaka; Perak mempunyai Undang-Undang 99 Perak dan Undang-Undang Keturunan daripada Turun Negeri Perak; Pahang memiliki Hukum Kanun Pahang; Kedah mempunyai Undang-Undang Kedah; Johor mempunyai Undang-Undang Tubuh Negeri Johor; dan Negeri Terengganu miliki hokum kanun yang dikenali sebagai *Itqan al-Mulk*.¹⁸ Walaupun masih mempunyai unsur-unsur pengaruh budaya adat setempat, namun undang-undang Islam tersebut masih digunakan dan diamalkan secara meluas dalam segenap aspek urusan kehidupan masyarakat di Alam Melayu. Undang-undang Islam sering dijadikan sebagai rujukan oleh sultan dan pemerintah untuk menyelesaikan setiap permasalahan dan konflik yang timbul dalam kalangan masyarakat. Undang-undang tersebut termasuklah perkara-perkara yang berkaitan dengan kekeluargaan, jenayah dan muamalat.¹⁹

Undang-undang Kanun Melaka ini pada keseluruhannya adalah berdasarkan undang-undang Islam menurut Mazhab Shafie yang diselitkan juga unsur undang-undang adat Melayu. Ia meliputi bidang yang luas termasuk jenayah, muamalah, keluarga, acara, keterangan, adab *al-Qadi* dan undang-undang pentadbiran serta pemerintahan. Hukum keseksaan terhadap orang-orang yang dibuktikan melakukan kesalahan adalah dalam bentuk *hudud*, *qisas*, *diat* dan *tazir*.²⁰ Versi yang terawal bagi kanun ini hanya mengandungi undang-undang adat, tetapi versi-versi kemudian memperuntukan kedua-duanya sekali, iaitu undang-undang adat dan undang-undang Islam.²¹

Keindahan dan kesempurnaan Islam dan perundangannya menjadikan masyarakat di alam Melayu menerima Islam dengan hati yang terbuka serta disambut dengan dan damai. Pihak pemerintah turut menerapkan, menggubal dan menjadikan perundangan Islam yang berdasarkan mazhab Imam Syafie dan disulami dengan peraturan-peraturan adat Melayu. Penerimaan dan pemakaian perundangan Islam ini beratus tahun lamanya dan menjadikannya sehati dalam kehidupan seharian masyarakat Melayu. Keadaan tersebut berubah apabila Tanah Melayu dijajah oleh kuasa barat. Kesannya, ia menjadikan perundangan Islam yang diamalkan di Malaysia sekarang ini hanyalah dalam konteks hal ehwal kekeluargaan dan peribadi.²²

Keadaan yang berlaku semasa penjajahan Barat ini tidak begitu signifikan dalam bidang perundangan dan pentadbiran keadilan masyarakat setempat. Inilah warisan Inggeris "*common law*" yang masih bertahan dan mahkamah sivil serta undang-undang sivil masih merupakan tunjang utama kepada sistem kehakiman dan perundangan Malaysia. Bagaimanapun, Mahkamah Syariah kini telah diterima sebagai sebahagian dari sistem kehakiman dan perundangan di Malaysia amnya dan di Sarawak khususnya. Mahkamah Syariah tersebut akan memainkan peranan yang lebih penting dalam mengukuhkan perundangan Islam terutamanya di Malaysia.

Pernyataan Masalah dan Objektif Kajian

Kajian literatur yang dilakukan terhadap sejarah perkembangan, kewujudan dan pelaksanaan perundangan Islam sepanjang tempoh pemerintahan Boorke di Sarawak lebih kurang 105 tahun dari September 1841 sehingga Julai 1946 mendapati bahawa tidak pernah dibincangkan secara terbuka mahupun dalam penulisan.²³ Sejarah perkembangan perundangan Islam di Sarawak seolah-olah tidak

¹⁷ Ahmad Ibrahim dan Ahilemah Joned (2005), *Sistem Undang-undang di Malaysia*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 49-50.

¹⁸ Abd Jalil Borham (2010), "Jejak Warisan Pahang Pencetus Tamadun Pembangunan Modal Insan Holistik," Seminar Kebangsaan Jejak Warisan Negeri Pahang: Wacana Mengingati Sejarah Ke Arah Kecemerlangan Masa Depan, Dewan Astaka, Universiti Malaysia Pahang, 24 September 2010. Lihat juga Afifah Abu Yazid et al. (2012), *Tamadun Islam dan Tamadun Asia (TITAS)*, Shah Alam: Oxford Fajara.

¹⁹ Zainul Rijal Abu Bakar (2018), "Perundangan Syariah adalah Undang-undang Kelas Kedua di Malaysia," https://www.islam.gov.my/images/Berita/BPUU/KK_konvensyen_2018/KK_

²⁰ Mahmud Saedon (1998), *Ke Arah Islamisasi Undang-Undang Di Malaysia*, Kuala Lumpur: Yayasan Dakwah Malaysia, h. 219; Hamid Jusoh (1990), *Pemakaian Undang-undang Islam: Kini dan Masa Depan di Malaysia*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

²¹ Ahmad Ibrahim (1999), *Undang-undang Keluarga Islam di Malaysia*, Kuala Lumpur: Malayan Law Journal.

²² Mohamad Hafifi Hassim et al. (2019), "Sejarah Pelaksanaan Undang-Undang Islam Di Malaysia," h. 59-72.

²³ Sila lihat Sabihah bt. Osman (1972), *Keadaan Masyarakat Bumiputera Sarawak Pada Abad Kelapan Belas Dan Awal Abad Kesembilan Belas: Satu Tinjauan Sejarah*, Persatuan Sejarah Malaysia; Masnon Ibrahim (1988), "Perlaksanaan Undang-undang Keluarga Islam di Brunei dan Perbandingannya dengan Undang-Undang Keluarga Islam di Sarawak," Tesis Sarjana, Universiti Kebangsaan Malaysia; Wan Kamal Mujani dan Noranizah Yusof (2010), "Islam dan Missionari di Sarawak: Kesan terhadap Pendidikan pada Zaman Crown Colony, 1841-1941,"

mendapat tempat dalam perbincangan ahli sejarah mahupun dalam kalangan ahli akademik sehingga boleh dikatakan tidak terdapat perbincangan akademik ataupun artikel yang membincangkan perkara tersebut.²⁴

Oleh yang demikian, kertas ini berusaha untuk memenuhi kelompangan yang wujud berkaitan dengan sejarah pentadbiran dan perundangan Islam di Sarawak. Objektif kertas ini adalah untuk menjelaskan tentang pentadbiran dan pelaksanaan perundangan Islam di Sarawak sepanjang tempoh pemerintahan Brooke.

Metodologi Kajian

Kajian ini menerapkan reka bentuk kajian *historiografi* (pensejarahan). Historiografi didefinisikan sebagai pembinaan semula imaginasi terhadap masa lampau berdasarkan data yang diperoleh melalui proses pengujian dan analisis secara kritis rakaman dan peninggalan masa lampau tersebut.²⁵ Kajian historiografi memerlukan penyelidik tidak terlibat secara langsung dengan sesuatu peristiwa, perkembangan dan pengalaman yang dikaji. Penyelidik hanya menentukan masalah, menentukan sumber bukti, mengumpul bukti, membuat kritikan ke atas bukti dan membuat kesimpulan tentang sesuatu peristiwa, perkembangan dan pengalaman tersebut. Penyelidik boleh membuat penyelidikan dari tempat dan situasi yang berlainan dari tempat dan situasi peristiwa, perkembangan dan pengalaman berlaku. Penyelidik tidak boleh mempengaruhi subjek. Tidak ada masalah pengaruh kaitan antara subjek dan penyelidik. Penyelidikan sejarah juga lebih mudah dilakukan berbanding dengan kaedah-kaedah penyelidikan lain kerana kurangnya karenah birokrasi.²⁶

Pendekatan kajian historiografi yang digunakan dalam kajian ini berdasarkan empat langkah, iaitu; *heuristik* (mengumpul sumber sejarah); *kritikan sumber* (penilaian sumber); *interpretasi* (menafsirkan fakta-fakta sejarah); dan *historiografi* (penulisan sejarah).²⁷

Heuristik

Heuristik merupakan langkah pertama yang digunakan dalam kajian historiografi. Heuristik merupakan kerja-kerja awalan yang perlu dilakukan oleh penyelidik atau sejarawan iaitu dengan mencari, mengumpul dan menghimpunkan sumber-sumber atau bukti-bukti atau bahan-bahan sejarah yang autentik berkaitan dengan objektif kajian.

Kajian sejarah terhadap perundangan Islam di Sarawak sepanjang tempoh pemerintahan Brooke dilakukan setelah menyedari keperluan tentang perkembangan tersebut didokumenkan dan dilakukan kajian secara akademik. Pengumpulan sumber-sumber tersebut menggunakan bahan-bahan daripada sumber primer dan sumber sekunder. Penyelidik telah melakukan beberapa kunjungan ke beberapa tempat bagi mendapatkan bahan-bahan yang diperlukan. Penyelidik berjaya melihat, membaca dan memperolehi sama ada salinan berbentuk *hardcopy* mahupun *softcopy* beberapa sumber primer seperti manuskrip pelantikan James Brooke oleh Rajah Muda Hashim pada tahun 1841, manuskrip pelantikan James Brooke oleh Sultan Brunei pada tahun 1842, catatan tangan James Brooke dan manuskrip catatan tangan Charles Brooke yang terdapat di Jabatan Muzium Sarawak dan Pusat Sejarah Brunei Darussalam.

Selain itu, penyelidik juga berjaya melihat, membaca dan memperolehi sama ada salinan berbentuk *hardcopy* mahupun *softcopy* beberapa sumber sekunder seperti; buku catatan Charles Brooke pada tahun 1866 berjudul *Ten Years In Sarawak*. Vol. I,²⁸ dan Vol. II,²⁹ buku Henry Keppel pada tahun 1846 berjudul *Expedition to Borneo: H.M.S. Dido - With Extracts from The Journal of James Brooke Esq.*

Sosiohumanika, Jil. 3, Bil. 2, h. 219-242; Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak (2020), "Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak - Mengenai Kami," <https://syariah.sarawak.gov.my/>; Mahkamah Syariah Negara Brunei Darussalam (2020), "Latar Belakang: Sejarah Sistem Perundangan Islam Di Negara Brunei Darussalam," <https://www.e-syariah.gov.bn/portals/syariah/branches/web/home/>.

²⁴ Saimi Bujang et al. (2021), *Perkembangan Islam Di Sarawak: Sejarah Yang Tidak Didendang*, Samarahan: UiTM Cawangan Sarawak.

²⁵ Louis Gottschalk (1964), *Understanding History: A Primer of Historical Method*, Edisi ke-2, New York: Alfred A. Knopf, h. 48.

²⁶ Mohd. Majid Konting (1990), *Kaedah Penyelidikan Pendidikan*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 88.

²⁷ Sila lihat Gottschalk (1964), *Understanding History*; Nina Herlina Lubis (2008), *Metode Sejarah*, Bandung: Satya Historika; Dudung Abdurrahman (2011), *Metodologi Penelitian Sejarah Islam*, Yogyakarta: Penerbit Ombak, h. 103-120.

²⁸ Charles Brooke (1866), *Ten Years in Sarawak*, Jil. I, London: Tinsley Brothers.

²⁹ Charles Brooke (1866), *Ten Years in Sarawak*, Jil. II, London: Tinsley Brothers.

Vol. II,³⁰ buku catatan Hugh Low pada tahun 1848 bertajuk *Sarawak; Its Inhabitants - And Productions: Being Notes During A Residence - In That Country with H. H. The Rajah Brooke*,³¹ buku Rodney Mundy pada tahun 1848 bertajuk *Narrative of Events Borneo and Celebes - Down to the Occupation of Labuan: From the Journals of James Brooke, Esq, Rajah of Sarawak, and Governor of Labuan*, Vol. 1, 2nd Ed.,³² dan buku tulisan John C. Templer pada tahun 1853 berjudul *The Private Letters Sir James Brooke: Rajah of Sarawak - The Events of His Life From 1838 to the Present Time*.³³

Kritikan Sumber

Bahan-bahan sejarah yang diperolehi sama ada primer mahupun sekunder berkaitan dengan perundangan Islam di sepanjang tempoh pemerintahan Brooke di Sarawak seterusnya melalui proses kedua iaitu kritikan sumber sejarah. Kritikan sumber sejarah bertujuan untuk menguji serta memperolehi kesahan, kebenaran, ketulinan dan keaslian (*authenticity*) bahan sejarah. Terdapat dua jenis kritikan terhadap sumber sejarah, iaitu; kritikan luaran (*external criticism*) dan kritikan dalaman (*internal criticism*).³⁴

Kritikan Luaran

Kritikan luaran melibatkan proses pengesahan bukti-bukti yang diperolehi.³⁵ Kritikan ini bertujuan untuk melihat aspek kebenaran, ketulinan dan keaslian (*authenticity*) bahan sejarah.³⁶ Penyelidik mendapati bahawa kesemua bahan primer yang dijadikan rujukan untuk kajian iaitu manuskrip perlantikan James Brooke oleh Rajah Muda Hashim pada tahun 1841 dan manuskrip perlantikan James Brooke oleh Sultan Brunei pada tahun 1842 mempunyai persamaan dengan manuskrip yang tersimpan di Pusat Sejarah Brunei Darussalam. Selain itu, menurut kurator Jabatan Muzium Sarawak, manuskrip catatan tangan James Brooke dan manuskrip catatan tangan Charles Brooke yang terdapat dalam simpanan mereka merupakan salinan yang asli kerana ia dijaga dan dikawal dengan rapi. Oleh yang demikian, penyelidik berpandangan bahawa sumber primer kajian ini adalah asli. Keaslian catatan tersebut tersebut turut diakui oleh kurator Jabatan Muzium Sarawak dan Pusat Sejarah brunei Darussalam.

Kritikan Dalaman

Langkah seterusnya dalam kritikan sumber sejarah adalah kritikan dalaman. Kritikan dalaman bertujuan untuk menentukan kemunasabahan (*credibility*) ataupun kewarasan (kerasionalan) tentang sesuatu isi kandungan bagi sesuatu sumber sejarah. Walaupun sumber tersebut adalah asli dari aspek kritikan luaran, tetapi jika isi kandungannya tidak munasabah, maka ia tidak wajar dijadikan sebagai sumber rujukan sejarah.³⁷ Kritikan dalaman dilakukan dengan membandingkan maklumat-maklumat atau data-data yang terdapat dalam sumber rujukan primer dengan sumber rujukan primer yang lain, iaitu kandungan catatan tangan James Brooke dengan kandungan catatan tangan Charles Brooke.

Kemudiannya, kandungan atau maklumat sejarah dalam sumber rujukan primer tersebut dibandingkan dengan kandungan atau maklumat sejarah dalam sumber rujukan sekunder. Kesemua sumber rujukan sekunder yang digunakan dalam kajian ini merupakan catatan-catatan harian James Brooke, Charles Brooke, Henry Keppel, Hugh Low serta Rodney Mundy yang telah dibukukan dan bertarikh sekitar pertengahan abad ke-19M (sekitar tahun 1846 hingga 1866). Manakala buku tulisan Baring-Gould dan Bampfylde pada tahun 2016 berjudul *A History of Sarawak under Its Two White Rajahs 1839-1908*³⁸ berbentuk *softcopy* turut dijadikan sebagai rujukan. Kesemua bahan ini dianalisis dan dibanding bezakan maklumat-maklumat sejarah yang terdapat dalam sumber primer dan sumber sekunder

³⁰ Henry Keppel (1846), *Expedition to Borneo: H.M.S. Dido - With Extracts from the Journal of James Brooke Esq*, Jil. II, London: Chapman and Hall.

³¹ Hugh Low (1848), *Sarawak; Its Inhabitants - And Productions: Being Notes during a Residence - In That Country with H. H. The Rajah Brooke*, London: Richard Bentley, New Burlington Street.

³² R. N. Rodney Mundy (1848), *Narrative of Events Borneo and Celebes - Down to the Occupation of Labuan: From the Journals of James Brooke, Esq, Rajah of Sarawak, and Governor of Labuan*, Jil. 1, Edisi ke-2, London: John Murray, Albemarle Street.

³³ John C. Templer, Esq. (1853), *The Private Letters Sir James Brooke: Rajah of Sarawak - The Events of His Life From 1838 to the Present Time*, London: Richard Bentley, New Burlington Street.

³⁴ Gilbert J. Garraghan (1957), *A guide to historical method*, New York: Fordham University Press, h. 232. Lihat juga Muhd Yusuf Ibrahim (1986), *Pengertian Sejarah: Beberapa Perbahasan Mengenai Teori dan Kedah*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 67; Arba'iyah Mohd Noor (2000), "Kritikan Terhadap Sumber Sejarah," *Journal of Southeast Asian Studies*, Jil. 5, h. 85; Mohd. Majid Konting (1990), *Kaedah Penyelidikan Pendidikan*, h 92-94.

³⁵ Mohd. Majid Konting (1990), *Kaedah Penyelidikan Pendidikan*, h 92.

³⁶ Arba'iyah Mohd Noor (2000), "Kritikan Terhadap Sumber Sejarah," h. 93.

³⁷ Arba'iyah Mohd Noor (2000), "Kritikan Terhadap Sumber Sejarah," h. 95.

³⁸ S. Baring-Gould dan C. A. Bampfylde (2016), *A History of Sarawak under Its Two White Rajahs 1839-1908* (eBook #52873).

berkenaan dengan sejarah perundangan Islam di Sarawak. Tindakan ini dilakukan bagi menentukan kesahan fakta terhadap peristiwa yang menjadi subjek kajian.

Kesemua kandungan atau maklumat yang diperolehi daripada sumber primer dan sumber sekunder, sama ada dalam bentuk *hardcopy* mahupun *softcopy* digunakan untuk melakukan semak silang (*cross check*) atau jejak audit (*audit trail*) di antara sumber-sumber tersebut. Hasil semak silang (*cross check*) atau jejak audit (*audit trail*) menunjukkan kesahan (*validity*) yang sama dan saling menyokong di antara satu sumber dengan sumber yang lain berkaitan dengan pentadbiran dan pelaksanaan perundangan Islam sepanjang tempoh pemerintahan Brooke di Sarawak.

Interpretasi

Interpretasi merupakan langkah ketiga bagi pendekatan kajian historiografi. Kesemua bahan-bahan sejarah yang diperolehi dianalisis kandungannya untuk mendapatkan tafsiran atau memberi makna kepada fakta-fakta yang dijumpai. Proses analisis data dilakukan secara berperingkat yang mana ianya bermula dengan kandungan tersurat (*manifest*), iaitu kandungan teks atau maklumat yang diperolehi secara terus dan boleh dipaparkan secara statistik, penghasilan analisisnya dan kemudiannya diteruskan dengan pendekatan terhadap kandungan tersirat (*latent*).³⁹ Pandangan ini berpadanan dengan cadangan yang dikemukakan oleh Bryman iaitu “... *semasa mengumpul data mentah, analisis bukan sahaja melibatkan kandungan tersurat, malah melibatkan juga kandungan tersirat bagi mendalami dan merungkai makna yang lebih mendalam tentang segala persoalan*”.⁴⁰

Selain itu, pendekatan analisis induktif dan deduktif juga turut digunakan dalam analisis kandungan bagi memberi makna kepada fakta-fakta sejarah yang dijumpai. Pendekatan deduktif bersandarkan kepada objektif dan persoalan kajian yang bertujuan untuk untuk menjelaskan secara sepintas lalu tentang pentadbiran dan pelaksanaan perundangan Islam sepanjang tempoh pemerintahan Brooke di Sarawak. Manakala pendekatan induktif pula tidak berpandukan kepada sebarang teori, konsep mahupun sebarang persoalan, tetapi ia berpandukan kepada kod pencarian baru yang dikenalpasti hasil daripada kajian literatur yang dijalankan pada peringkat awalan berkaitan dengan sejarah pentadbiran dan pelaksanaan perundangan Islam sepanjang tempoh pemerintahan Brooke di Sarawak. Penyelidik menentukan tema-tema tertentu bagi memudahkan analisis dan pentafsiran dilakukan sebagaimana berikut; perundangan Islam, hukum adat, *Muhammadden Law*, nikah kahwin, adat Melayu, Mahkamah Datu-Datu dan Mahkamah Melayu.

Historiografi

Historiografi merupakan urutan terakhir dalam kajian pensejarahan (kajian historiografi). Ia merujuk kepada kaedah pelaporan atau pemaparan atau penceritaan hasil daripada proses-proses kajian yang telah ditetapkan dengan menghubungkan fakta-fakta sejarah secara sistematik. Terdapat beberapa kaedah untuk melaporkan hasil penyelidikan sejarah. Kaedah yang sering digunakan adalah kaedah serombong atau bentuk V, penyelidik akan mengemukakan pendapat secara umum dan menyentuh tentang sesuatu fenomena yang dikaji serta membincangkannya secara khusus terhadap fakta-fakta penting. Pelaporan akan dilakukan mengikut kronologi atau mengikut topik atau mengikut gabungan kronologi dan topik sesuatu peristiwa.

Keupayaan kajian sejarah terserlah apabila penulis berjaya menjelaskan pertentangan pendapat yang wujud dalam sesuatu bidang yang dikaji dengan berkesan. Kita sering mendapati berbagai-bagai pendapat yang berbeza-beza tentang peristiwa, perkembangan dan pengalaman yang berlaku. Pendapat yang berbeza-beza terhadap peristiwa yang serupa harus dijelaskan oleh penyelidik.⁴¹

Dapatan Kajian

Dapatan kajian ini dibahagikan kepada dua, iaitu pentadbiran Brooke dan kewujudan serta pelaksanaan perundangan Islam di Sarawak.

³⁹ M. N. Rashidi, R. A. Begum, M. Mokhtar dan J. J. Pereira (2014), “Pelaksanaan Analisis Kandungan Sebagai Metodologi Kajian bagi Mengenalpasti Kriteria Pembinaan Lestari,” *Journal of Advanced Research Design*, Jil. 1, Bil.1, h. 18-27.

⁴⁰ A. Bryman (2012), *Social Research Methods*, Edisi Ke-4, London: Oxford University Press.

⁴¹ Mohd. Majid Konting (1990), *Kaedah Penyelidikan Pendidikan*, h 95.

Pentadbiran Brooke di Sarawak

Penjajahan keluarga Brooke terhadap Sarawak lebih kurang 105 tahun bermula dari pengisytiharan James Brooke sebagai Gabenor Sarawak pada 24 September 1841 oleh Raja Muda Hashim sehingga penyerahan Sarawak kepada kerajaan British oleh Charles Vyner Brooke pada 1 Julai 1946. Sepanjang tempoh 105 tahun tersebut, pelaksanaan perundangan Islam yang diwarisi daripada Kesultanan Brunei Darussalam mengalami pasang dan surutnya.

Kedatangan James Brooke (1803-1868) ke Sarawak sama ada secara sengaja mahupun dirancang, telah memberi kesan yang mendalam terhadap masyarakat di Sarawak dan juga perundangan Islam di sini. Kedatangan tersebut telah mengubah corak kehidupan masyarakat di Sarawak dan telah membangkitkan semangat untuk mempertahankan tanah air daripada dijajah oleh bangsa asing. Kejayaan Brooke menguasai Sarawak sedikit demi sedikit daripada Brunei Darussalam digambarkan oleh penjajah Barat sebagai kejayaan mengubah destini kaum bumiputera. Manakala kaum bumiputera yang sanggup berkorban mempertahankan tanah air pula digambarkan dan dihiasi dengan gelaran lanun serta pemberontak.

Pada 24 September 1841, penguasaan James Brooke terhadap Sarawak telah bermula setelah menerima perlantikan daripada Raja Muda Hashim yang merupakan Pengiran Bendahara Kesultanan Brunei pada masa tersebut. Sarawak pada masa tersebut hanyalah meliputi kawasan dari Tanjung Datu sehingga Sungai Samarahan. Pada 1 Ogos 1842 pula, perlantikan James Brooke sebagai Gabenor Sarawak yang telah dilakukan oleh Raja Muda Hashim pada tahun sebelumnya telah diiktiraf secara rasmi oleh Sultan Brunei iaitu Sultan Omar Ali Saifuddin II.

Manakala pada 2 Ogos 1846 pula, James Brooke diberikan kuasa penuh untuk memerintah negeri Sarawak tanpa terikat dengan Kesultanan Brunei. Dengan erti kata lain, surat perlantikan dan perjanjian sebagai Gabenor Sarawak yang mewakili Kesultanan Brunei pada tahun 1841 M dan 1842 telah dimansuhkan. Perjanjian ini menjadikan James Brooke bukan lagi sebagai wakil Kesultanan Brunei. Perjanjian tahun 1846 ini menjadikan James Brooke sebagai pemerintah baharu bagi sebuah negeri yang baharu dan bebas daripada Brunei, iaitu negeri Sarawak yang bekeluasan dari Tanjung Datu sehingga ke Sungai Samarahan.

Bermula dari 22 Ogos 1853 sehingga 6 September 1861, Kesultanan Brunei telah memajakkan sepuluh negeri iaitu Samarahan, Sadong, Batang Lupar, Saribas, Kalaka, Rejang, Matu, Oya, Mukah dan Bintulu kepada Brooke. Kesemua negeri-negeri ini terletak di antara Sungai Samarahan sehingga ke utara iaitu di Tanjung Kidurong. Dengan demikian, keluasan negeri Sarawak pada masa tersebut telahpun bertambah, iaitu dari Tanjung Datu hingga ke Tanjung Kidurong.

Pada 13 Jun 1882 pula, semasa Sarawak diperintah oleh Charles Brooke, Sultan Abdul Momin dan para Wazir baginda dengan rasminya telah memajakkan wilayah Brunei dari Tanjung Kidurong hingga ke kuala Sungai Baram, iaitu tiga batu sebelah timur sungai hingga ke Lubuk Plaie. Penyerahan ini meliputi Sungai Baram dari hulu hingga ke kualanya, termasuklah cukai-cukainya. Kawasan penyerahan ini terbahagi kepada dua, pertama Sungai Baram, Sungai Leekor dan Sungai Samalajoh, separuh Sungai Bakong dan Sungai Miri.

Pada 15 Julai 1885 pula, penyerahan Trusan kepada Charles Brooke selaku Sungai Tulin telah disahkan oleh Sultan Hashim. Sebelum penyerahan tersebut dilakukan dan disahkan oleh Sultan Hashim, baginda telah menerima wang pendahuluan sebanyak 40,000 ringgit bagi bayaran pajakan Trusan selama sepuluh tahun daripada Brooke. Pada 17 Mac 1890 pula, Charles Brooke telah mengambil Limbang tanpa pengetahuan Sultan Brunei dan menaikkan bendera Sarawak di Limbang serta mengisytiharkan bahawa Limbang berada di bawah kerajaan Sarawak. Kedua-dua peristiwa tersebut menjadikan keluasan Sarawak semakin bertambah dari Tanjung Datu hingga ke Limbang.

Charles Brooke meneruskan dasar perluasan wilayahnya apabila Syarikat British Borneo Utara telah menyerahkan sepenuhnya Lawas kepada Kerajaan Sarawak dalam perjanjian Sungai Lawas pada 12 Januari 1905. Charles Brooke telah mengumumkan secara rasmi kemasukan Lawas ke dalam Kerajaan Sarawak pada 16 Januari 1905. Dengan demikian, keluasan negeri Sarawak bermula dari Tanjung Datu sehingga ke Lawas dan kekal sehingga ke hari ini.

Charles Brooke yang telah menaiki takhta kerajaan Sarawak pada 3 Ogos 1868 dan beliau telah memerintah Sarawak hampir 50 tahun. Takhta Kerajaan Sarawak seterusnya diserahkan kepada anaknya, iaitu Charles Vyner Brooke yang menjadi Raja Sarawak ketiga. Charles Vyner Brooke memerintah Sarawak sehingga berlakunya penaklukan Jepun pada Disember 1941 hingga September 1945. Semasa penaklukan Jepun di Sarawak, Charles Vyner Brooke dan pengikutnya telah melarikan diri ke Australia. Charles Vyner Brooke telah kembali ke Sarawak setelah Jepun ditewaskan dalam peperangan tersebut. Beliau telah menyerahkan Sarawak sebagai tanah jajahan mahkota (*Crown Colony*) British secara rasminya pada 1 Julai 1946.⁴²

Peristiwa yang berlaku disebalik perjanjian-perjanjian tersebut bertujuan untuk mewajarkan tindakan Rajah Brooke dan menggambarkan kerakusan, kekuatan tentera dan tipu daya daripada penjajah Barat terhadap penduduk tempatan. Kerajaan British, Rajah Brooke dan Syarikat British Borneo Utara berjaya melemahkan kekuatan dan perpaduan dalam kalangan masyarakat di Borneo. Penguasaan penjajah tersebut dipermudahkan pula dengan wujudnya perpecahan dan permusuhan dalam kalangan masyarakat tempatan. Permusuhan dan perpecahan masyarakat tempatan yang lahir akibat kerakusan dan ketamakan individu terhadap harta dunia serta pangkat.

Kewujudan dan Pelaksanaan Perundangan Islam di Sarawak

Adalah agak mustahil, negeri-negeri yang terletak di antara Sambas dan Brunei seperti Sarawak, Samarahan-Sadong, Banting-Lingga, Skrang, Saribas, Kalaka dan Malanau yang diketuai serta ditadbir oleh pemimpin yang mewakili kerajaan Brunei Darussalam tidak mempunyai sistem perundangan Islam. Sedangkan Brunei Darussalam dan Sambas, kedua-duanya mempunyai sistem perundangan Islam yang bertulis dan bersandarkan kepada al-Quran dan as-Sunnah.

Dilihat daripada pernyataan dan perlakuan penjajah Brooke sendiri pula, ia telah menzahirkan bahawa umat Islam yang mendiami negeri-negeri yang terletak di antara Brunei Darussalam sehingga Sambas telahpun mengamalkan perundangan Islam. Bezanya, sebelum penjajahan Brooke umat Islam mengamalkan perundangan Islam secara menyeluruh sebagaimana yang terdapat di Brunei Darussalam dan Sambas. Setelah kedatangan penjajah Brooke, perundangan Islam yang dibenarkan terhadap umat Islam hanyalah dikhususkan untuk undang-undang kekeluargaan Islam sahaja.

Sebagai contoh, *Syair Tarsilah Cetera Dato' Gudam dan Temenggong Qadir Negeri Saribas* dan *Manuskrip Sejarah Banting dan Asal-Usul Nenek Datuk* turut menyelitkan unsur-unsur perundangan Islam. Datu Sanib Said menegaskan dalam bahawa dalam *Syair Tarsilah Cetera Dato' Gudam dan Temenggong Qadir Negeri Saribas* (1965 M) turut menyatakan tentang perundangan Islam secara sepintas lalu. Manakala dalam *Manuskrip Sejarah Banting dan Asal-Usul Nenek Datuk* pula, turut memaparkan ciri-ciri perundangan Islam dalam Kerajaan Banting-Lingga.

Dalam pada itu, kewujudan dan pelaksanaan perundangan Islam di Sarawak dapat dibuktikan seawal pelantikan James Brooke sebagai Gabenor Sarawak pada 24 September 1841 oleh Raja Muda Hashim⁴³ dan telah mendapat pengiktirafan secara rasmi daripada Sultan Brunei di atas perlantikannya pada 1 Ogos 1842.⁴⁴ Kedua-dua watikah pelantikan tersebut dengan jelas menyatakan tentang kewajipan James Brooke selaku Gabenor yang menjadi wakil Sultan Brunei di Sarawak untuk melaksanakan dan menjaga hukum atau undang-undang Sultan Brunei. Petikan manuskrip pelantikan James Brooke daripada Raja Muda Hashim bertarikh 30 Rejab 1257 bersamaan 24 September 1841 menyatakan sebagaimana berikut:

Hijrah Nabi Sollallahu 'Alaihi Wassalam 1257 tahun kepada tahun Zul Awwal kepada 30 hari bulan Rejab pada hari Rabu, jam pukul 12, maka di dewasa itu oleh Duli Pangiran Muda Hashim anak al-Marhum al-Sultan Muhammad Kanzul Alam membuat surat perjanjian yang ketarangan serta dengan kenyataannya serta putih hati dan hening lagi jernih melantik Tuan James Brooke Esquire memegang perintah di dalam negeri Sarawak serta dengan segala ta'alukan dan segala-gala hasilnya, maka ialah yang menjaga satu-satu hal ehwal jahat dan baik atas negeri Sarawak ini serta ialah yang tanggung mengeluarkan belanja membaiki negeri Sarawak ini. Demikianlah, maka Tuan James Brooke Esquire

⁴² Ho Hui Ling (2017), *Pergerakan Politik Di Sarawak: Isu Penyerahan Sarawak Kepada British*, Seminar Guru Sejarah 2017, h. 1.

⁴³ Manuskrip Surat Perjanjian Antara Pangeran Muda Hassim dan James Brooke Esquire, 1841, PS/A/SP/2/93.

⁴⁴ Manuskrip asal berada dalam simpanan Jabatan Muzium Sarawak dan Pusat Sejarah Brunei Darussalam.

menarima perjanjian itupun serta dengan putih hati dan hening lagi jernih serta tulus dan ikhlas juga. Demikianlah, maka adalah ... dari bawah Duli Sultan Barunei dan Duli Pangiran Muda melainkan Tuan James Brooke Esquire yang menyertai ... hasil. Demikianlah, maka jikalau sudah Tuan James Brooke Esquire memegang perintah di dalam negeri Sarawak. Maka baharulah Tuan James Brooke Esquire persembah hasil negeri Sarawak ini kepada bawah Duli Sultan Barunei 1,000 ringgit dan kepada Duli Pangiran Muda 1,000 ringgit dan kepada Patinggi 300 ratus ringgit dan kepada Bandar 150 ringgit dan kepada Temenggung 100 ringgit. *Demikianlah kerana Tuan James Brooke Esquire sudah mengikut hukuman undang-undang segala raja-raja Melayu kerana sebab negeri Sarawak ini di bawah perintah Sultan Barunei dan Duli Pangiran Muda.* Demikianlah, maka jikalau kiranya kepada hari di kemudian ada yang lain datang akan berbuat satu-satu perkara perintah sekali-kali tiada dapat. *Maka apatah lagi sebarang orang-orang atau segala atau ... dan perahunya dan ... dan perhimpunan dan segala raja-raja dulu sehingga segala raja-raja yang basar-basar sekali-kali tiada boleh melainkan hanya perintah dan aturan yang keluar daripada bawah Duli Sultan Barunei dan Duli Pangiran Muda adi-beradi juga kerana adalah sekalian perintah yang terletak atas negeri Sarawak ini melainkan Tuan James Brooke Esquire yang menjadi wakil memegang semuanya perintah.* Demikianlah, perjanjian Duli Pangiran Muda dengan Tuan James Brooke Esquire ... tulis di dalam surat kontrak ini maka jikalau ada titah atau kehendak Duli Pangiran Muda hukum mahkumkan atau barang ... bersama-sama dengan Tuan James Brooke Esquire ... Duli Pangiran Muda membatalkan atau menyalahkan. Demikianlah adanya, maka inilah tanda sah seperti yang tersebut di dalam surat kontrak ini adanya. Intahi al-Kalam bil-Khair wa al-Salam bi-barkah ... aamiin thumma aamiin. Tertulis surat perjanjian ini di dalam negeri Sarawak kepada malam Jumaat dua hari bulan Syaaban, jam pukul sepuluh, tarikh ... 1257.⁴⁵

Pengiktirafan rasmi perlantikan James Brooke daripada Sultan Omar Ali Saifuddin II bertarikh 1 Jamadil Akhir 1259 bersamaan Ogos 1842 turut menegaskan bahawa James Brooke hendaklah mendirikan atau menegakkan hukum agama Islam dan adat yang menjadi amalan Kesultanan Brunei sebelumnya sebagaimana pernyataan berikut:

Hijrah Nabi Sollallahu 'Alaihi Wassalam 1259 tahun kepada tahun ... kepada sehari bulan Jamadil Akhir kepada hari ... waktu jam pukul 12, maka dewasa itulah bawah Duli Paduka Seri Sultan Omar Ali Saifuddin ibn al-Marhum wa Huwa Maulana Paduka Seri al-Sultan Muhammad Jamalul 'Alam ... negeri Sarawak kepada Tuan James Brooke Esquire serta dengan segala warisnya ... adalah di dalam perjanjian ini Tuan James Brooke Esquire memegang perintah ... *di dalam negeri Sarawak serta Tuan James Brooke Esquire mendirikan agama dan adat ... tiada berubah maka ... hal segala ... yang lain-lainnya di dalam persisiran sekali-kali tiada boleh Tuan James Brooke Esquire memerintahkan atau perduli melainkan di dalam negeri Sarawak juga demikianlah jika adalah perjanjian Tuan Besar dengan bawah Duli serta Duli Pengiran Muda Hashim serta dengan segala warisnya berkekalan selama-lamanya bersahabat dengan Tuan Besar serta dengan segala warisnya tolong bertolongan yang berpatutan.* Demikianlah maka adalah seperti hal negeri Barunei dengan segala ... jajahannya ini jikalau ada satu negeri kerana bawah duli dan duli Pengiran Muda Hashim serta dengan sekalian warisnya maka mesti ada datang pertolongan yang patut daripada tuan Besar dengan sakalian warisnya. Demikianlah maka adalah seperti hal hasil negeri Sarawak Tuan Besar yang ... mengeluarkan kepada tiap-tiap tahun persembahan kepada bawah Duli 1,000 ringgit dan Duli Pangiran Muda Hashim 1,000 ringgit dan Patinggi 300 ringgit dan Bandar 150 ringgit dan Temenggung 100 ringgit. Demikianlah kepada tiap-tiap tahun maka apabila sudah negeri Sarawak ramai perniagaan serta sudah dapat banyak hasil negeri maka pasti Tuan Besar lagi tambah persembahan hasil kepada bawah Duli dan kepada Duli Pangiran Muda Hashim. Demikianlah perjanjian bawah Duli dan Duli Pangiran Muda Hashim dengan Tuan Besar yang tersebut di dalam surat kontrak negeri Sarawak adanya. Intahi al-Kalam bil-Khair aamiin di-Barkati ... tahun 1259.⁴⁶

⁴⁵ Manuskrip Surat Perjanjian Antara Pangeran Muda Hassim dan James Brooke Esquire, 1841, PS/A/SP/2/93.

⁴⁶ Manuskrip asal berada dalam simpanan Jabatan Muzium Sarawak dan Pusat Sejarah Brunei Darussalam.

Bersumberkan kedua-dua manuskrip ini, jelas menunjukkan bahawa semasa di awal zaman pemerintahan James Brooke sebagai Gabenor Sarawak, beliau dikehendaki mengekalkan hukum kanun atau perundangan Islam dalam pemerintahannya. Hukum adat atau peraturan Sultan Brunei yang terdapat di dalam kedua-dua watakah perlantikan sebagai Gabenor Sarawak tersebut merujuk kepada Kanun Brunei yang telahpun menjadi dasar kepada pemerintahan Kesultanan Brunei. Pandangan ini dikuatkan lagi dengan tindakan James Brooke membuka Mahkamah Keadilan pada 5 November 1841. Pada 10 Januari 1842 pula, James Brooke telah mencetak dan menerbitkan kod undang-undang atau peraturan ringkas. Artikel pertama menyatakan sebagaimana berikut:

That murder, robbery, and other heinous crimes will be punished according to the Ondong-Ondong (the native laws then force), and no person committing such offences will escape, if after fair trial he be proved guilty.

The Governor issues these commands, and will enforce obedience to them, and whilst he gives all protection and assistance to the persons who act rightly, he will not fail to punish those who seek to disturb the public peace or commit crimes, and he warns all such persons to seek their safety, and find some other country, where they may be permitted to break the laws of God and man.⁴⁷

Ondong-Ondong yang dimaksudkan dalam catatan James Brooke yang dibukukan serta diterbitkan oleh John C. Templer pada tahun 1853⁴⁸ merujuk kepada undang-undang atau Kanun Islam atau hukum adat yang telah diamanahkan oleh Raja Muda Hashim serta Sultan Brunei dalam watakah perlantikan sebagai Gabenor Sarawak. Undang-undang tersebut telahpun diamalkan oleh di Brunei dan wilayah-wilayah di bawah penguasaan mereka.

Catatan oleh Kapten Rodney Mundy dalam jurnalnya pada tahun 1848 turut menyatakan kewujudan suatu sistem undang-undang bertulis yang digunakan oleh Raja Muda Hashim semasa menjadi wakil Sultan Brunei di Sarawak (di Kuching sekarang ini) pada masa tersebut. Kapten Rodney Mundy (1848) menyatakan pada April 1841, bahawa:

...The rajah, Muda Hassim, is, however, opposed to this evil, and, without the energy to correct it, desires to return to *the better government enjoined by their written law, or Ondong-Ondong*; with his consent and approbation, therefore, I am to carry two reforms into execution, *founded on this written law of the land*. The first is, to abolish and forbid all arbitrary exactions; and the second, to allow to all classes the right of trade and labour.⁴⁹

Catatan James Brooke yang telah dibukukan oleh John C. Templer pada tahun 1853 berkenaan dengan pelaksanaan *Ondong-Ondong* (undang-undang bertulis Borneo) merujuk kepada perundangan Islam turut direkodkan oleh Kapten Rodney Mundy (1848). Kapten Rodney Mundy dalam bukunya menyatakan bahawa James Brooke telah mencetak *Ondong-Ondong* (undang-undang bertulis Borneo) di Singapore sebagaimana berikut:

I have also issued the Code of Laws for the province, which were printed in the Malayan language at Singapore, and are as follow:

James Brooke, Esquire, governor (rajah) of the country of Sarawak, makes known to all men the following regulations:

1. That murder, robbery, and other heinous crimes, will be punished according to the ondong-ondong (i. e. the written law of Borneo); and no person committing such offences will escape, if, after fair inquiry, he be proved guilty...

8. The Governor issues these commands, and will enforce obedience to them; and whilst he gives all protection and assistance to the persons who act rightly, he will not fail to punish those who seek to disturb the public peace, or commit crimes; and he warns all such persons to seek their safety, and find some other country where they may be permitted to break the laws of God and man.⁵⁰

⁴⁷ Templer (1853), *The Private Letters Sir James Brooke*, h. 282.

⁴⁸ Templer (1853), *The Private Letters Sir James Brooke*, h. 282.

⁴⁹ Mundy (1848), *Narrative of Events Borneo and Celebes*, h. 243-244.

⁵⁰ Mundy (1848), *Narrative of Events Borneo and Celebes*, h. 276-279.

Pemerintahan James Brooke pada masa tersebut sangat bergantung kepada pemimpin tempatan, gaya pentadbiran dan pejuang-pejuang tempatan dalam mengekalkan keharmonian dan kestabilan pemerintahannya di Sarawak (keluasan Sarawak pada masa itu hanyalah dari Tanjung Datu sehingga Sungai Samarahan). Bagi menghindari timbulnya penentangan daripada pemimpin dan perjuang tempatan, James Brooke bersetuju untuk mengamalkan perundangan Islam yang diwarisi daripada Brunei Darussalam dalam pemerintahannya.

Selain itu, Charles Brooke dalam catatannya pada tahun 1866 menceritakan tentang pengalaman beliau selama 10 tahun bertugas sebagai seorang Residen di Sarawak menyatakan tentang perubahan dan pembaharuan dalam sistem perundangan. Beliau menyatakan bahawa Sarawak pada ketika itu mengamalkan dua sistem perundangan, iaitu Mahkamah Datu-Datu dan Mahkamah Agung. Kes-kes berkaitan dengan hal ehwal perkahwinan, perceraian dan hal-hal lain dikendalikan mengikut syariah Islam di Mahkamah Datu-Datu (*Datu's Court*). Manakala Mahkamah Agung pula mengendalikan kesemua hal ehwal berkaitan dengan golongan pribumi. Charles Brooke di dalam bukunya menegaskan:

There are two established Courts in Sarawak, over one of which the head chief presides, called the Datu's Court, and situated in the Malay Kampong; divorce cases are settled in this court, and other business matters wherein punishments and rules are regulated according to the Mahomedan code of laws: the fines accruing from these are paid into the Treasury. The other is the Supreme Court, which is open to all classes of natives, who are permitted to resort to it whenever any case is pending with them, and is presided over by the Rajah, or his representative in the country.⁵¹

Catatan Charles Brooke ini turut disokong oleh catatan Hugh Low dalam bukunya yang diterbitkan pada 1848 sebagaimana petikan berikut:

... this does not so much obtain amongst the higher ranks as in the middle classes of life; so that for a man of the class abang abang to marry is a very expensive and difficult affair; he has, perhaps, to pay slaves, goods, and money, to the value of several hundred dollars for a girl whom he has never seen, and who, when he does see her, may, perhaps, soon give him cause to repent of his bargain; but though, under the Mahometan law, divorces are easily obtained, they do not often proceed to this extremity, as were the wife to be divorced without her own consent, the husband being unable to prove against her adultery, or any other cause of equal weight, he would lose the whole of the money and property he had given for her, and which it had, perhaps, been difficult for him to collect; ...⁵²

Charles Brooke turut menyatakan dalam catatannya tentang beberapa kes yang perlu diselesaikan menurut perundangan Islam pada masa tersebut:

In out-stations, where the Government has erected forts and appointed European Residents, courts also have been established for the administration of justice, in which native cases are settled by their according to Mahommaedan law, and under the general super-intendence of the European, before whom all complicated cases are brought, and the natives are, with few exceptions, willing to abide by his single impartial opinion, when prejudice and ties of relationship have too much warped the perceptive faculties of their own chiefs to permit them to judge fairly.⁵³

Selain itu, Charles Brooke turut merekodkan tentang kewujudan undang-undang pembahagian harta pusaka dan undang-undang *Hudud* yang diamalkan oleh masyarakat Islam di Sarawak sebagaimana petikan berikut:

The extreme justice of some of their laws cannot fail to excite our admiration for the original legislator. For instance: in cases of parents dying intestate, there would be no distinction made between the children in the division of the property; and a child by an acknowledge slave mistress would receive as large a share as a son or daughter by the

⁵¹ Brooke (1866), *Ten Years in Sarawak*, Jil. II, h. 313-314.

⁵² Low (1848), *Sarawak; Its Inhabitants*, h. 147.

⁵³ Brooke (1866), *Ten Years in Sarawak*, Jil. II, h. 320.

*legitimate wife. An established rule provides twice as much for the male as for the female. The chief rules of the social system are clearly named and defined in the Koran, as they were in the Old Testament. Many, fortunately, have become obsolete, and at present are only practised in very ignorant and base Mahommedan Governments; such as the deprivation of fingers for the crime of theft, deliberately making it difficult or impossible for the criminal ever after to earn an honest livelihood.*⁵⁴

Walaupun pernyataan ini berbentuk negatif dan sindiran terhadap hukuman potong tangan yang telah diamalkan di Sarawak. Namun, pernyataan ini jelas menunjukkan bahawa pelaksanaan undang-undang Islam telahpun wujud sebelum kedatangan Brooke. Selain pernyataan daripada Charles Brooke berkaitan dengan pelaksanaan *Hudud* (potong tangan), Hugh Low di dalam bukunya turut menyatakan tentang pelaksanaan hukuman pencuri dipotong tangan (*Hudud*) dan pembunuhan dibalas dengan bunuh (*Qisas*) sebagaimana petikan berikut: "... Formerly the slightest and most paltry theft, if, during the supremacy of the native rajahs, the culprit had no powerful friend to protect him, was punished by the loss of his hand; ... Murder is, at present, the only crime in Sarawak punishable with death; ..."⁵⁵

Kapten Rodney Mundy pula dalam jurnalnya turut merekodkan tentang pelaksanaan hukuman *Qisas*, iaitu pembunuhan dibalas bunuh oleh saudara yang dibunuh. Walaupun catatan oleh Kapten Rodney Mundy berbentuk sindiran terhadap perundangan Islam yang telah diamalkan oleh masyarakat Islam di Sarawak pada masa tersebut. Namun pernyataan tersebut juga menunjukkan bahawa kerajaan-kerajaan di bawah naungan Kesultanan Brunei atau negeri-negeri Sarawak lama pada masa tersebut telahpun mengamalkan perundangan Islam dalam sistem pemerintahan mereka. Kapten Rodney Mundy menyatakan bahawa:

*... Year 1840 - In cases of murder, retort in kind is allowed and justified; but, unlike the law of the Arabs, the retaliation must be confined to the individual murderer, if one man kills another, a brother or friend of the deceased kills him in return, and the business ends; but they can likewise settle the matter by paying a fine, provided both parties give their consent. In all other cases fines prevail; and, as far as I have yet heard, no severer punishment is ever inflicted for crime ...*⁵⁶

Pengamalan dan pelaksanaan perundangan Islam dalam kalangan masyarakat Islam di Sarawak diberi pengiktirafan oleh Brooke sehingga diwujudkan Mahkamah Datu-Datu (*Datu's Court*). Undang-undang Islam ini sudah semestinya merupakan warisan daripada kerajaan Islam terdahulu sebelum kedatangan Brooke ke Sarawak. Pemerintahan Brooke mengekalkan pentadbiran tradisional bagi menjamin ketenteraman dan kedudukan mereka di Sarawak. Brooke melantik pembesar-pembesar Melayu seperti Datuk Temenggong, Datu Bandar, Datuk Imam (Ketua hal ehwal agama Islam) dan Datuk Hakim (Penasihat dan hakim undang-undang Islam) menjadi ahli dalam Majlis Tertinggi dan Majlis Negeri.⁵⁷ Perlantikan Datu Imam dan Datu Hakim menzahirkan bahawa perundangan Islam di Sarawak telahpun diamalkan dalam pentadbiran atau pemerintahan sebelum kedatangan Brooke. Oleh itu, James Brooke bersetuju mengekalkan undang-undang Islam (adat istiadat Melayu) dalam pentadbirannya kerana beliau tahu isu tersebut terlalu sensitif dan boleh menimbulkan keadaan huru hara.

Terdapat juga permasalahan berkaitan dengan hal ehwal Islam yang berlaku di Kalaka, Simanggang dan Mukah yang turut dirujuk kepada Datu-Datu di Kuching. Pada tahun 1896, seorang penduduk lelaki Melayu Kabong yang telah mengerjakan Haji di Mekah hidup dan tinggal bersama dengan kaum Dayak di rumah panjang.⁵⁸ Sepuluh tahun kemudiannya, kes yang berlaku di Simanggang mengisahkan seorang Melayu yang tinggal di Batang Lupar telah mengahwini seorang Iban dan telah menetap di rumah panjang bersama dengan pasangannya. Orang Melayu tersebut telah diperintahkan oleh mahkamah agar kembali ke kampung Melayu dengan arahan "*If he wants to farm he will farm with the Malays and live in the kampong properly under penalty of imprisonment*".⁵⁹

⁵⁴ Brooke (1866), *Ten Years in Sarawak*, Jil. II, h. 321.

⁵⁵ Low (1848), *Sarawak; Its Inhabitants*, h. 133.

⁵⁶ Mundy (1848), *Narrative of Events Borneo and Celebes*, h. 211.

⁵⁷ Sabihah (1971), *Keadaan Masyarakat Bumiputera Sarawak*, h. 70.

⁵⁸ Kes Mahkamah: Umi lawan Haji Kria, 12 Jan 1896, Betong CCB, SA

⁵⁹ Kes Mahkamah: Kerajaan lawan Alut, 6 Jan 1906, Simanggang CCB, SA.

Pada tahun 1915 pula, A.B. Ward merupakan seorang Residen di Bahagian Kedua dan beliau sangat meminati adat dan budaya Melayu. A.B. Ward melaporkan dan memujuk Rajah Brooke untuk melarang orang Melayu di Kabong daripada melakukan ritual pengubatan seperti ‘*Upacara Berantu dan Berbayoh*’ yang jelas bertentangan dengan syariah Islam.⁶⁰ Dalam kes yang lain pula, A.B. Ward telah mengusir salah seorang Ketua Kaum berbangsa Melayu yang tinggal di hilir Batang Lupar. A.B. Ward mengatakan bahawa pengusiran itu disebabkan Ketua Kaum tersebut enggan memulakan puasa Ramadan pada hari yang telah ditetapkan oleh pihak berkuasa tertinggi dalam hal ehwal Islam di Sarawak yang dianggotai oleh Datu-Datu Melayu di Kuching. Tindakan A.B. Ward tersebut mendapat teguran daripada Rajah Muda Vyner dengan tulisan berikut:

There are two set of Mohammedans here in Kuching [reference to the existence of a Malay Sunni and an Indian Shi'ite community]. Each are allowed their religious differences, cannot the Stirau people be allowed the same latitude? Do you think I or any Englishmen would be heavily fined in a civil court and banished from England if we chose to keep Christmas Day on the 24th instead of the 25th December?

Pada Rajah Muda Vyner, tindakan A.B. Ward mungkin terlalu ekstrem dalam hal ini,⁶¹ tetapi secara umumnya ia menggambarkan bentuk sikap pentadbiran Brooke terhadap perundangan Islam di Sarawak.

Walaupun perundangan Islam di Sarawak dewasa ini dan ketika ini terbatas dalam perkara berkaitan dengan hal ehwal Islam sahaja. Namun, roh atau kerangka Perlembagaan Persekutuan mahupun perundangan di Sarawak yang dibentuk pada zaman penjajah Brooke tidak menafikan atau meninggalkan terus nilai-nilai sejarah dan adat masyarakat tempatan. Zainul Rijal (t.t.)⁶² menegaskan bahawa kebanyakan peruntukan yang terdapat di dalam Perlembagaan Persekutuan umpamanya digubal oleh Suruhanjaya Reid berpandukan kepada kerangka perundangan Islam yang telah dilaksanakan di Tanah Melayu sebelum dan semasa kedatangan penjajah Barat. Secara tidak langsung, tindakan ini mengesahkan elemen-elemen sejarah, adat dan budaya dalam pembentukan perundangan penjajah. Peranan sejarah berkaitan dengan perundangan Islam dapat dilihat dalam pembentukan dan penggubalan Perlembagaan Persekutuan. Sejarah perundangan Islam di Tanah Melayu telah menjadikan kedudukan Islam, keistimewaan Raja-raja Melayu dan ketuanan Melayu menjadi teras kepada Perlembagaan Persekutuan. Malah pembentukan Malaysia pada tahun 1963 turut menjadikan Sabah dan Sarawak sama-sama menerima kesan daripada kewujudan perundangan Islam yang terus diabadikan di dalam sejarah dan dihormati sehingga kini.

Dilihat dalam konteks negeri Sarawak, James Brooke dilaporkan telah menubuhkan *Native Mohammedan Probate and Divorce Court* pada tahun 1870. Selain itu, James Brooke turut mewujudkan jawatan Datu Hakim pada ketika itu. Penubuhan mahkamah tersebut dan kewujudan jawatan Datu Hakim bertujuan untuk mengurus perkara berkaitan dengan perkahwinan, perceraian, kematian, pembahagian atau pewarisan harta bagi masyarakat Islam Sarawak. Dalam pada itu juga, James Brooke juga telah menggubal satu undang-undang ringkas hukuman bagi kesalahan-kesalahan tertentu seperti membunuh, mengganggu ketenteraman awam, termasuklah undang-undang perdagangan bebas, cukai, timbangan, dan sukatan.⁶³

Akhirnya, Undang-undang Mahkamah Melayu Sarawak tahun 1915 telah menjadi asas kepada Mahkamah Melayu Sarawak untuk mengendalikan urusan kekeluargaan masyarakat Islam. Pindaan pada tahun 1956 terhadap Undang-undang Mahkamah Melayu Sarawak tahun 1915 telah menguatkan lagi fungsi dan peranan Mahkamah Melayu Sarawak.⁶⁴ Selari dengan perubahan masa dan tempat, kerajaan Sarawak telah meluluskan suatu perundangan yang dinamakan sebagai *Majlis Islam (Incorporation) Ordinance Chapter 105* pada 17 Disember 1954. Ordinan tersebut menjadi sandaran

⁶⁰ A. B. Ward (1915), Second Division report for April 1914 and July 1915 (quotation if from the latter) in SF 652 (16 May 1914) and 674 (16 Sept 1915) *Berantu and berbayoh* ceremonies; lihat juga Vyner Brooke to Ward, 4 June 1912, SA Ward's action against the offending Malay chief is reported in 'Government Native Court vs The Sait and Haji Dullah', 28 Sept and 6 Nov 1911, Simanggang CCB, SA.

⁶¹ Robert Pringle (2010), *Rajah and Rebels: The Ibans of Sarawak under Brooke Rule, 1841 – 1941*, Samarahan: Universiti Malaysia Sarawak, h. 300-301.

⁶² Zainul Rijal Bin Abu Bakar (t.t.), *Perundangan Syariah Adalah Undang-Undang Kelas Kedua Di Malaysia?* Presiden Persatuan Peguam-Peguam Muslim Malaysia (PPMM), h. 10-11.

⁶³ Wan Kamal dan Noranizah (2010), "Islam dan Missionari di Sarawak," h. 224.

⁶⁴ Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak (2020), "Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak - Mengenai Kami," <https://syariah.sarawak.gov.my/>.

kepada penubuhan Majlis Islam dan Adat Melayu (*Council of Religion and Malay Customs*). Majlis Islam dan Adat Melayu masih berfungsi sebagaimana fungsi Mahkamah Melayu Sarawak yang sebelumnya. Majlis Islam Sarawak berperanan mengurus dan mengendalikan perkara-perkara yang berkaitan dengan hal ehwal Islam di Sarawak.

Perundangan Islam di Sarawak selepas pembentukan Persekutuan Malaysia pada tahun 1963 seterusnya semakin rancak. Kerajaan Negeri Sarawak telah menubuhkan Mahkamah Syariah Pada tahun 1978. Penubuhan Mahkamah Syariah ini berdasarkan peruntukan di bawah Undang-undang (Pemerbadanan) Majlis Islam Sarawak. Undang-undang *Order* 1985 pula telah dikuatkuasakan pada 1 Mac 1985. Kerajaan Negeri Sarawak seterusnya berusaha meningkatkan kedudukan dan martabat Islam dengan mengambil langkah untuk memisahkan pentadbiran Mahkamah Syariah daripada Majlis Islam Sarawak. Maka, Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak ditubuhkan secara rasminya pada 2 Oktober 1990. Dalam pada itu, Kerajaan Negeri Sarawak turut meluluskan enam rang undang-undang pada 14 Mei 1991, iaitu; Ordinan Mahkamah Syariah; Ordinan Acara Jenayah; Ordinan Acara Mal; Ordinan Kesalahan Jenayah Syariah; Ordinan Undang-undang Keluarga Islam; dan, Ordinan Undang-undang Keterangan Islam. Pada 1 September 1992, keenam-enam Ordinan tersebut telah diwartakan perlaksanaannya. Ordinan-ordinan 1991 telah dipinda pada 27 Disember 2001 dan telah dikuatkuasakan mulai 1 Disember 2004.⁶⁵

Rumusan Kajian

Manuskrip Jawi berkenaan dengan perlantikan James Brooke sebagai Gabenor Sarawak pada tahun 1841 dan 1842 serta catatan daripada Rodney Mundy; Hugh Low; John C. Templer; Charles Brooke jelas menunjukkan bahawa Sarawak dahulu (Kuching sekarang ini) dan bahagian-bahagian yang terdapat dalam Sarawak kini (Sarawak dari Bahagian Kuching di selatan sehingga Bahagian Lawas di utara) semasa era pemerintahan Brooke tetap mengamalkan perundangan Islam dalam sistem pentadbiran mereka. Malah pengamalan dan pelaksanaan perundangan Islam dalam kalangan masyarakat Islam di Sarawak diberi pengiktirafan oleh Brooke sehingga diwujudkan Mahkamah Datu-Datu (*Datu's Court*). Undang-undang Islam ini sudah semestinya merupakan warisan daripada kerajaan Islam terdahulu sebelum kedatangan Brooke ke Sarawak. Pemerintahan Brooke mengekalkan pentadbiran tradisional bagi menjamin ketenteraman dan kedudukan mereka di Sarawak. Brooke melantik pembesar-pembesar Melayu seperti Datuk Temenggong, Datu Bandar, Datuk Imam (Ketua hal ehwal agama Islam) dan Datuk Hakim (Penasihat dan hakim undang-undang Islam) menjadi ahli dalam Majlis Tertinggi dan Majlis. Perlantikan Datu Imam dan Datu Hakim menzahirkan bahawa perundangan Islam di Sarawak telahpun diamalkan dalam pentadbiran atau pemerintahan sebelum kedatangan Brooke. Oleh itu, James Brooke bersetuju mengekalkan undang-undang Islam (adat istiadat Melayu) dalam pentadbirannya kerana beliau tahu isu tersebut terlalu sensitif dan boleh menimbulkan keadaan huru hara. Seterusnya pentadbiran Rajah Brooke mewujudkan Mahkamah Datu-Datu turut menjadi bukti yang kukuh terhadap pengamalan perundangan Islam telahpun berakar umbi di Sarawak. Kewujudan mahkamah tersebut merupakan tuntutan daripada masyarakat Islam di Sarawak. Selain itu, kewujudan mahkamah tersebut juga merupakan salah satu langkah Brooke untuk mengekalkan keamanan dan mengelak dari berlakunya pemberontakan di Sarawak. Persoalan yang harus dirungkaikan adalah tempoh masa permulaan perundangan Islam wujud dan diperkenalkan di Sarawak. Turut menjadi tanda tanya, apakah kewujudan negeri-negeri Sarawak Tua dahulunya di bawah kekuasaan pemimpin yang diutuskan dari Bunei Darussalam seperti Samarahan, Lingga-Banting, Saribas, Kalaka, Malanau dan negeri-negeri tua Sarawak yang lainnya turut mempunyai sistem perundangan Islam sendiri ataupun sama seperti Hukum Kanun Brunei. Selain itu, persoalan turut berkisar kepada jenis-jenis perundangan Islam yang diamalkan di Sarawak, Samarahan, Lingga-Banting, Saribas, Kalaka, Malanau dan negeri-negeri tua Sarawak yang lainnya.

Rujukan

A.B. Ward (1915), Second Division report for April 1914 and July 1915 (quotation if from the latter) in SF 652 (16 May 1914) and 674 (16 Sept 1915) *Berantu and berbayoh* ceremonies.

⁶⁵ Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak (2020), "Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak - Mengenai Kami," <https://syariah.sarawak.gov.my/>.

Abd Jalil Borham (2010), "Jejak Warisan Pahang Pencetus Tamadun Pembangunan Modal Insan Holistik," Seminar Kebangsaan Jejak Warisan Negeri Pahang: Wacana Mengingati Sejarah Ke Arah Kecemerlangan Masa Depan, Dewan Astaka, Universiti Malaysia Pahang, 24 September 2010.

Abd Jalil Borham (2014), "Islam di Nusantara," Kolokium Islam Pahang 'Meraikan Ilmu', Panggung Tun Razak, Muzium Sultan Abu Bakar, Pekan, Pahang, 18 Mac 2014.

Abdul Karim Zaydan (1993), *al-Wajīz fī Uṣūl al-Fiqh*, Qaherah: Dār al-Tawzī' wa Nasyar al-Islāmiyyah.

Abdul Monir Yaacob (2009), "Perlaksanaan Perundangan Islam di Malaysia: Satu Penilaian," *Jurnal Fiqh*, Jil. 6, 1-20.

Afifah Abu Yazid et al. (2012), *Tamadun Islam dan Tamadun Asia (TITAS)*, Shah Alam: Oxford Fajar.

Ahmad Ibrahim dan Ahilemah Jones (2005), *Sistem Undang-undang di Malaysia*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Ahmad Ibrahim (1999), *Undang-undang Keluarga Islam di Malaysia*, Kuala Lumpur: Malayan Law Journal.

Ahmad Jelani Halimi (t.t.), "Undang-Undang Laut Melayu: Undang-undang Perahu dan Undang-Undang Belayar," <http://www.jmm.gov.my/files/UNDANG.pdf>.

Al-Attas, Syed Muhammad Naquib (1989), *General Theory of Islamization of the Malay-Indonesian Archipelago*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Al-Khudhori Bik, M. (1996), *Kitab Sirah: Rasulullah S.A.W.*, Hj. Mohd. Asri Hj. Hashim (terj.), Kuala Lumpur: Pustaka Salam.

Arba'iyah Mohd Noor (2000), "Kritikan Terhadap Sumber Sejarah," *Journal of Southeast Asian Studies*, Jil. 5.

Arba'iyah Mohd Noor (2002), *Ilmu Sejarah Dan Pensejarahan*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.

Badlihisam Mohd Nasir (2012), "Islam dan Dakwah dalam Zaman Kebangkitan Awal Islam dan Era Penjajahan Barat di Tanah Melayu," *Islamiyyat*, Jil. 34, 5-12.

Baring-Gould, S. dan Bampfylde, C. A. (2016), *A History of Sarawak under Its Two White Rajahs 1839-1908* (eBook #52873).

Bryman, A. (2012), *Social Research Methods*, Edisi Ke-4, London: Oxford University Press.

Charles Brooke (1866), *Ten Years In Sarawak*. Jil. I, London: Tinsley Brothers.

Charles Brooke (1866), *Ten Years In Sarawak*. Jil. II, London: Tinsley Brothers.

Dudung Abdurrahman (2011), *Metodologi Penelitian Sejarah Islam*, Yogyakarta: Penerbit Ombak.

G.R. Tibbetts (1957). "Early Muslim Traders in South-East Asia," *JMBRAS*, Jil. XXX, Bil. 1, 1-45.

Ghazali, M. (1995), *Fiqhus Sirah*, Damsyik: Dar al-Qalam.

Gilbert J. Garraghan (1957), *A guide to historical method*, New York: Fordham University Press.

Hamid Jusoh (1990), *Pemakaian Undang-undang Islam: Kini dan Masa Depan di Malaysia*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Henry Keppel (1846), *Expedition To Borneo: H.M.S. Dido - With Extracts From The Journal of James Brooke Esq.*, Jil. II, London: Chapman and Hall.

Ho Hui Ling (2017), *Pergerakan Politik Di Sarawak: Isu Penyerahan Sarawak Kepada British*, Seminar Guru Sejarah 2017.

Hugh Low (1848), *Sarawak; Its Inhabitants - And Productions: Being Notes During A Residence - In That Country With H. H. The Rajah Brooke*, London: Richard Bentley, New Burlington Street.

Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak (2020), "Jabatan Kehakiman Syariah Sarawak - Mengenai Kami," <https://syariah.sarawak.gov.my/>.

John C. Templer, Esq. (1853), *The Private Letters Sir James Brooke: Rajah of Sarawak - The Events of His Life From 1838 to the Present Time*, London: Richard Bentley, New Burlington Street.

Lawatan Muhibbah UiTM Sarawak dan Jabatan Muzium Sarawak, 3 Mac 2021, Jabatan Muzium Sarawak.

Louis Gottschalk (1964), *Understanding History: A Primer of Historical Method*, Edisi Ke-2, New York: Alfred A. Knopf.

M. Altaweel, C. Bone (2012), "Applying content analysis for investigating the reporting of water issues," *Journal of Computers, Environment and Urban Systems*, Jil. 36, Bil. 6, 599-613.

Mahayudin Yahaya dan Ahamd Jelani Halimi (1993), *Sejarah Islam*, Shah Alam: Fajar Bakti.

Mahkamah Syariah Negara Brunei Darussalam (2020), "Latar Belakang: Sejarah Sistem Perundangan Islam Di Negara Brunei Darussalam," <https://www.e-syariah.gov.bn/portals/syariah/branches/web/home/>.

Mahmod Saedon (1998), *Ke Arah Islamisasi Undang-Undang Di Malaysia*, Kuala Lumpur: Yayasan Dakwah Malaysia.

Mahmood Zuhdi (1997), *Pengantar Undang-undang Islam di Malaysia*, Kuala Lumpur : Penerbit Universiti Malaya.

Manuskrip Surat Perjanjian Antara Pangeran Muda Hassim dan James Brooke Esquire, 1841, PS/A/SP/2/93).

Mason Ibrahim (1988), "Perlaksanaan Undang-undang Keluarga Islam di Brunei dan Perbandingannya dengan Undang-Undang Keluarga Islam di Sarawak," Tesis Ijazah Sarjana, Universiti Kebangsaan Malaysia.

Mazlina Binti Harun (2001), "Sejarah Sebagai Pengajaran Moral Dalam Konteks Historiosofi Melayu: Satu Interpretasi Terhadap Hikayat Raja Pasai Dan Sejarah Melayu," Tesis Ijazah Sarjana Sastera, Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia.

Md. Salleh Md@Ahmad (2001), *Pengajian Syariah: Hubungan dengan Adat Resam serta keadaan Tempatan dalam Dinamisme Pengajian Syariah*, Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.

Mohamad Hafifi Hassim, et al. (2019), "Sejarah Pelaksanaan Undang-Undang Islam Di Malaysia: Sorotan Terhadap Sistem Kehakiman Islam Di Negeri Melaka," *Journal of Muwafaqat*, Jil. 2, Bi. 2., 59-72.

Mohd Mustaffa Jusoh @ Yusoff et al. (2017), "Kelangsungan Syariat Islam Menerusi Perundangan Malaysia," *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, Jil. 13, Bil. 4, 95-118.

- Mohd. Majid Konting (1990), *Kaedah Penyelidikan Pendidikan*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Muhd Yusof Ibrahim (1997), *Ilmu Sejarah: Falsafah, Pengertian dan Kaedah*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Muhd Yusuf Ibrahim (1986), *Pengertian Sejarah: Beberapa Perbahasan Mengenai Teori dan Kedah*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Nina Herlina Lubis (2008), *Metode Sejarah*, Bandung: Satya Historika.
- Nurul Ihsan (2009), *Keistimewaan Syariat Islam*, Jil. 10, Bil. 2, Jakarta: Perguruan Tinggi Agama Islam Swasta.
- Ramadhan al-Bhuti, M.S. (1996), *Fiqh al-Sirah al-Nabawiyah*, Kaheerah: Dar al-Fikr.
- Rashidi M. N., Ara Begum R., Mokhtar M. dan Pereira J. J. (2014), “Pelaksanaan Analisis Kandungan Sebagai Metodologi Kajian bagi Mengenalpasti Kriteria Pembinaan Lestari,” *Journal of Advanced Research Design*, Jil. 1, Bil.1, 18-27.
- Renier, G.J. (1997), *Metode dan Manfaat Ilmu Sejarah*, Muin Umar (terj.), Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Robert Pringle (2010), *Rajah and Rebels: The Ibans of Sarawak under Brooke Rule, 1841 – 1941*, Samarahan: Universiti Malaysia Sarawak.
- Rodney Mundy, R. N. (1848), *Narrative of Events Borneo and Celebes - Down to the Occupation of Labuan: From the Journals of James Brooke, Esq, Rajah of Sarawak, and Gavernor of Labuan*, Jil. 1, Edisi Ke-2, London: John Murray, Albemarle Street.
- Rusnadewi Abdul Rashid (2013), “Memartabatkan Undang-Undang Islam Dan Mahkamah Syariah Dalam Undang-Undang Tanah Di Malaysia,” *Jurnal Hadhari*, Jil. 5, Bil. 2, 19-26.
- Sabihah bt. Osman (1972), *Keadaan Masyarakat Bumiputera Sarawak Pada Abad Kelapan Belas Dan Awal Abad Kesembilan Belas: Satu Tinjauan Sejarah*, Persatuan Sejarah Malaysia.
- Saimi Bujang, Jamil Hamali, Firdaus Abdullah, Sharifah Anom Omar, Abdul Razak Abdul Kadir, Hadenan Towpek dan Mohd Syahiran Abdul Latif (2021), *Perkembangan Islam Di Sarawak: Sejarah Yang Tidak Didendang*, Samarahan: UiTM Cawangan Sarawak.
- Sanib Said (2012), “Sejarah Awal Kepulauan Melayu: Lima Buah Negeri Warisan Sarawak yang Hilang” *Current Research in Malaysia*, Jil. 1, Bil. 1.
- Shalaby, A. (1996), *Masyarakat Islam*, Muchtar Jahja (terj.), Singapura: Pustaka Nasional.
- Suntharalingam, R. (1985), *Pengenalan Kepada Sejarah*, Kuala Lumpur: Maricans.
- Wan Kamal Mujani dan Noranizah Yusuf (2010), “Islam dan Missionari di Sarawak: Kesan terhadap Pendidikan pada Zaman Crown Colony, 1841-1941,” *Sosiohumanika*, Jil. 3, Bil. 2, 219-242.
- Zainul Rijal Bin Abu Bakar (t.t.), *Perundangan Syariah Adalah Undang-Undang Kelas Kedua Di Malaysia?* Presiden Persatuan Peguam-Peguam Muslim Malaysia (PPMM).